

Magyarország és a pápaság egyezményei az 1160-as években.

Jelige: Burchard

Lezárás dátuma: 2015. január 6.

Az 1160-as években történetírásunk szinte általános véleménye szerint létrejött két konkordátum, amelyek a Magyar Királyság és a Szentszék között fennálló kapcsolatról tanúskodó dokumentumok között jelentős helyett foglalnak el. Azonban mind az 1161. évi, mind az 1169. évi konkordátum hitelessége, illetve létezése a szakirodalomban napjainkig vitatott. A két egyezmény keletkezésének folyamata jól beleágyazódik a korszak európai eseményeibe, elsősorban az angol és szicíliai egyházpolitikai jogokkal mutatva hasonlóságot. A vita a magyar királyok és a pápák között elsősorban az egyház feletti jogokért folyt, amely azonban már jóval korábban, Könyves Kálmán (1095–1116) uralkodása idején elkezdődött. Ugyanakkor jól megfigyelhető, hogy a császárság és a pápaság között folyó investitúraharcokban a Magyar Királyság az ideológiai állásfoglalás mellett elsősorban külpolitikai érdekeinek megfelelően cselekedett, mind a 11. század végén, mind a tárgyalt korszakban. Írásomban elsősorban a már említett két egyezmény, az 1161. évi és 1169. évi konkordátum keletkezését, tartalmát és hitelességét vizsgálom a rendelkezésemre álló források, valamint a szakirodalom állásfoglalása alapján.

A második keresztes hadjárat következményeitől a kettős pápaválasztásig

1145-ben III. Jenő pápa (1145–1153) meghirdette a második keresztes hadjáratot, amelynek során kialakult egy normann–bizánci ellentét, amelyet a Német–római Császárság és a Bizánci Birodalom közeledése követett. Ez a német–bizánci szövetség az ellenséges magyar–német, valamint magyar–bizánci kapcsolatok miatt egyértelműen kijelölte az ország helyét a normann–pápai–francia koalíció oldalán. A két szövetségi rendszer III. Konrád német–római király (1138–1152) 1152. évi halálát követően fokozatosan szétesett a szövetségeket feszítő belső ellentétek, valamint az új német uralkodó, I. Barbarossa Frigyes (1152–1190) hatalmi törekvései miatt. Ennek ellenére a Magyar Királyság kapcsolatai se a Német–római Császársággal, se Bizánccal nem javultak, valamint a francia–normann–pápai koalíció megszűnését követően a pápasággal is kiéleződtek az ellentétek.

II. Géza (1141–1162) külpolitikájában a fordulat 1156-ban következett be, azt követően, hogy I. Mánuel bizánci császár (1142–1180) javaslatot tett I. Frigyesnek Magyarország közös elfoglalására. Az ajánlat felmerülése, bár az bizánci szempontból elsősorban a német uralkodó figyelmének Itáliáról való elterelésére szolgált, jól mutatja a német–magyar viszony feszültségét, és bár I. Frigyes elutasította I. Mánuel ajánlatát, 1156. szeptember 17-én az Osztrák Örgrófságot hercegség rangjára emelte, melynek kötelessége volt a császárt magyarországi hadjáratok esetén katonailag támogatni. II. Géza, hogy a fokozódó külpolitikai

elszigeteltségből ki tudjon törni, Frigyes felé közeledett. Ennek következtében 1157-ben Dániel prágai püspök követjárása nyomán cseh-magyar dinasztikus kapcsolat jött létre. Emellett Géza segédcsoportokat ajánlott fel Barbarossa Frigyes készülő itáliai hadjáratához.

A német–magyar és a cseh–magyar viszonyok rendezésével lezárult a II. Géza-kori látványos magyar külpolitika korszaka. II. Géza uralkodásának utolsó szakaszát belpolitikai nehézségek jellemezték, először István, majd László törekedett a hatalom megszerzésére. Géza két testvérének kísérlete sikertelen volt, azonban István Frigyes udvarába menekült és a császár oltalma alá helyezte magát. Frigyes döntőbíróként kívánt fellépni, amit Géza el is fogadott. A német uralkodó azonban egyelőre nem hozott döntést, amely egyszerre jelentette Géza ideiglenes támogatását, ugyanakkor nyomást is gyakorolhatott vele Gézára. Talán ennek is köszönhető, hogy a magyar uralkodó Frigyesnek félezer magyar íjászt is felajánlott tervezett itáliai hadjáratához, sőt amikor a német–római császár első sikereit követően az itáliai városok fellázadtak uralma ellen, Géza újabb, a korábbinál nagyobb támogatást ígért a szövetséges uralkodónak.¹

Az 1161-es konkordátum előzményei, tartalma, hitelessége

A magyar uralkodó politikájában az újabb fordulat ezúttal IV. Adorján pápa (1154–1159) 1159 szeptemberében bekövetkezett halálával kezdődött meg. A pápa ugyanis uralkodása vége felé egyre markánsabban szembekerült I. Frigyessele, a bíborosi kollégium pedig azt az Orlando Bandinelli kardinálist választotta meg III. Sándor néven pápának, aki IV. Adorján egyik legbizalmasabb tanácsadójaként a császárellenes politika egyik fő mozgatója volt. Frigyes nem támogatta az előző pápa politikáját továbbfolytató III. Sándort (1159–1181), ezért saját jelöltjét, a bíborosi kollégium kisebbségének a támogatását élvező Ottaviano Monticellit ismerte el pápának, IV. Viktor néven.² Frigyes, hogy saját jelöltjét elismertesse, 1160 elejére egyházi zsinatot hirdetett meg Páviába, amelyen azonban szinte kivétel nélkül csak IV. Viktort (1159–1164) támogató egyháziak vettek részt, valamint az angol, a francia, a dán, a cseh és a magyar király követei. Annak ellenére, hogy az előbb említett uralkodók követei részt vettek a zsinaton,

¹ II. Géza külpolitikájának részletesebb ismertetéséhez lásd Makk Ferenc: Megjegyzések II. Géza történetéhez. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae*. Acta Historica 62 (1978) 3–14. (A továbbiakban: Makk 1978.), valamint Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896–1196). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2. Szeged 1996. 183–194. (A továbbiakban: Makk 1996.).

² Körmendi Tamás: Lukács. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. Beke Margit. Bp. 2003. 60. (A továbbiakban: Körmendi 2003.); Makk 1978. 14.

az angol, a francia és a magyar klérus tagjai biztosan nem voltak ott.³ A zsinaton természetesen IV. Viktort ismerték el pápának, valamint kiátkozták III. Sándort és híveit. Így a páviai zsinat ahelyett, hogy véget vetett volna a nyugati egyházszakadásnak, állandósította a szkizmát. A zsinatot követően válaszul a kiátkozásra III. Sándor is kiátkozta mind a német-római császárt, mind az ellenpápát.⁴

A zsinati végzés valamint az azt követő események a császárhű Rahewin krónikájában maradtak fenn. Eszerint a zsinat után az angol, a magyar, a cseh, valamint a dán uralkodók követek útján adtak hangot a zsinati végzéssel való egyetértésüknek. Ennek azonban ellentmond az, hogy Rahewin azt is feljegyezte, hogy az angol és a francia uralkodó óvakodott a szkizma kérdésében a határozott állásfoglalástól. Szintén Rahewin jegyezte fel, hogy a páviai zsinatot követően IV. Viktor legátusai felkerestek több európai udvart is, hogy a zsinati határozatot elismertessék. Azonban, ha az egyes uralkodók követői valóban tolmácsolták volna uralkodójuk egyetértését a zsinatot követően, akkor erre minden bizonnyal nem lett volna szükség.⁵

1160-ban mind IV. Viktor, mind III. Sándor küldött legátust a magyar uralkodóhoz. II. Géza 1160 húsvétján még kitérő választ adott Dániel prágai püspöknek, IV. Viktor legátusának. Ennek ellenére Frigyes 1160 nyarán meg volt róla győződve, hogy a Magyar Királyság IV. Viktor oldalán állt.⁶ 1160 folyamán már III. Sándorral is kapcsolatot tartott fenn a magyar uralkodó, ugyanis ekkor érkezett az országba Petrus de Mizo, a S. Eustachius bíborosdiakónusa, valamint Julius praenestei bíboros-püspök. Lehetséges, hogy a pápai legátusok már ekkor is sikereket értek el III. Sándor elismertetésének ügyében, de végleges választ nem kaphattak, mivel 1161-ben ismét vissza kellett térniük az országba.⁷

1160 őszen a toulouse-i zsinaton az angol és a francia uralkodó hivatalosan is elismerték III. Sándort pápának. A Szentszék ekkor már maga mögött tudhatta a lombard városok, a szicíliai normann királyság, Velence, Anglia, valamint Franciaország támogatását. Ehhez a táborhoz csatlakozott 1160 végén a jeruzsálemi királyság, valamint III. Sándort ismerte el Kasztília, Norvégia és Írország is. Szintén a pápa szövetségese volt I. Mánuel bizánci császár

³ Szovák Kornél: Pápai–magyar kapcsolatok a 12. században. In: Magyarország és a Szentszék 1000 éve. Szerk. Zombori István. Bp. 1996. 32. (A továbbiakban: Szovák 1996.).

⁴ Makk 1978. 15.

⁵ Szovák 1996. 32–33.; Makk azonban lehetségesnek tartja, hogy a szkizma kezdeti szakaszában II. Géza hajlott IV. Viktor elismerésére, azt is elfogadja, hogy Géza követői aláírták a IV. Viktort törvényes pápának minősítő zsinati határozatokat, de ez nem volt a magyar uralkodó végleges állásfoglalása. (Makk 1978. 16.).

⁶ Holtzmann, Walther: Papst Alexander III. und Ungarn. Ungarische Jahrbücher 6 (1926) 406. (A továbbiakban: Holtzmann 1926.).

⁷ Kiss, Gergely: Les aspects des activités des légats pontificaux en hongrie aux XIe–XIIIe siècles. Chronica (Szeged) 9–10. (2009–2010) 37–53.; Szovák 1996. 33.

is. Bár Géza 1161 ősziig nem vallott nyíltan színt Frigyes császár előtt, de az esztergomi Lukács érsek (1158–1181) Eberhard salzburgi érseknek címzett misszilisében a következőképpen informálta a pápa legfőbb németországi támogatóját: „Mivel látom, hogy szívedet az egyház előmenetele és egysége tölti be, hadd járuljak én is ehhez hozzá, jelentve Kiválóságodnak, hogy király urunk kérésének engedve, az egész egyházunkkal együtt fogadta és megerősítette Sándor urat. E végleges határozatot meghozva, kitartunk a dologban, s már el is küldtük Sándor úrhoz a király levelét csekélységem levelével együtt.”⁸

Körmendi Tamás a közlés forrásértékét erősen kétesnek tartja, azonban Lukács levele mellett szól az, hogy az 1157-től kezdődő belső válság idején mindvégig az uralkodó feltétlen híve, annak legbelső tanácsadó köréhez tartozott. Ezt mutatja az is, hogy 1158-ban, amikor II. Géza kétszer is adományt tett a spalatói Szent Domnius-egyház és Gaudius érsek javára, az oklevelek tanúsorába csupán Lukácsot és Apa comest vették fel név szerint.⁹ Sajnos arról azonban a fent idézett misszilisén kívül nem tudunk semmit, hogy Lukácsnak milyen hatása lehetett Géza döntésére III. Sándor elismerésével kapcsolatban.¹⁰ Az mindenesetre bizonyos, hogy Lukács 1161 nyarának végén vagy őszén kapta meg a palliumot Rómából. A szentszéki követ a tengeren érkezett a királyságba, és hogy útja kényelmesebb legyen, Lukács érsek fivére egy lovat küldött neki ajándékba. Az esetről III. Sándor pápának az esztergomi érsekhez címzett levele számol be,¹¹ mivel Lukács tartva a simónia vádjától mentegetőző üzenetet küldött az egyházfőnek.¹²

II. Géza feltehetőleg 1161 nyarának vége felé (vagy őszén), az ismét Magyarországra érkező Petrus de Mizo, S. Eustachius titulusú szerpap-bíboros közvetítésével konkordátumot kötött III. Sándorral, melyben jelentős egyházkormányzati engedményekre kényszerítette az egyházfőt. A konkordátum 1161. július 14-e után keletkezett, ugyanis Petrus bíboros a mondott napon még ellenjegyezte III. Sándor egyik privilégiumát,¹³ tehát csak ezt követően indulhatott Magyarországra. Walther Holtzmann megjegyzi, hogy a konkordátum megkötésekor a pápa kényszerhelyzetben volt.¹⁴ Holtzmann nézete szerint a pápának fontosabb volt a magyarság eltérítése IV. Viktortól, mint azok a szentszéki jogok, amelyeket a konkordátumban a magyar

⁸ Körmendi 2003. 61.; Albinus Franciscus Gombos: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. II. Bp. 1937. (A továbbiakban: Gombos II.) 1476–1477. – Magyar fordítása: Makkai László – Mezey László: Árpád-kori és Anjou-kori oklevelek. XI–XIV. század. Budapest 1960. 98–100.

⁹ Körmendi 2003. 60.

¹⁰ Makk Ferenc megjegyzi, hogy bár levelében Lukács úgy állítja be a fejleményeket, mintha II. Géza az ő személyes hatására ismerte volna el III. Sándort, azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy a magyar uralkodó egyházpolitikájának alakításában elsősorban a külpolitikai megfontolások játszottak szerepet. (Makk 1978. 19.).

¹¹ Holtzmann 1926. 415.

¹² Körmendi 2003. 61.

¹³ Holtzmann 1926. 406

¹⁴ Uo. 412–413.

királyra ruházott.¹⁵ Ezt támasztja alá Ian Stuart Robinson azon nézete is, amely szerint a pápaság a 12. század során katonai, diplomáciai és anyagi segítséget keresett.¹⁶ Gálos László kánonjogász ezzel szemben azt állítja, hogy figyelembe véve III. Sándor európai támogatottságát, sokkal inkább II. Géza érdeke volt a császárellenes párthoz csatlakozni.¹⁷

A fent említettek vizsgálatát nehezíti, hogy az 1161. évi konkordátum szövege nem maradt ránk, így nem tudjuk, hogy pontosan mi volt az az ár, amit III. Sándornak II. Géza elismeréséért cserébe fizetnie kellett. Az 1161. évi konkordátumra mindössze két forrásunk utal. Az egyik Burchard császári jegyző levele Miklós siegburgi apáthoz, amely a következőképpen számolt be a történekről: „Nem mellőzendő, hogy az a szerencsétlen Roland [ti. III. Sándor pápa, csak Burchard császárpárti, és ezért ír róla lekicsinylően] ... a magyar [királynak] is kiváltságot adományozott, hogy maga adományozhatja és adhatja az érseki válszalagokat Magyarország érsekeinek, akárhányszor csak [ilyeneket] választanak; és az ottani püspökök és egyháziak csak az ő akaratából és rajta keresztül legyenek képesek a rómaiakkal tárgyalni”.¹⁸ Burchard 1161 őszén Karintiában, a magyar határ közelében is járt, ekkoriban jegyezte fel, talán Eberhard salzburgi érsektől szerzett hírek alapján, hogy II. Géza milyen egyházkormányzati jogokat szerzett.¹⁹

Másik forrásunk Gerhoch reichersbergi prépost, aki az 1159. évi kettős pápaválasztás során, hosszú vajúdas után III. Sándort ismerte el pápának. A gregorianizmus szellemében célja elsősorban a klérus reformja volt, így érthető, hogy Gerhoch nem pápai kiváltságnak tekinti a magyar és a szicíliai uralkodók jogait, hanem jogbitorlásnak: „Ilyesfajta bajok miatt [ti. a palliummal járó problémák és fellebbezések] a Rómával szomszédos királyság, ti. a szicíliaiaké és az apuliaiak hercegsége, éppen úgy mint a magyarok királysága, magukat annyira elkülönítették [a pápaságtól], hogy náluk nem fogadnak el ilyesféle fellebbezéseket vagy bocsájtanak be monostorokat vagy Isten szolgálóinak más lakhelyét terhelő követségeket.”²⁰ Gerhoch jólétesültségét alátámasztja saját tapasztalata is, hiszen 1152-ben utazott volna be az országba, de a francia–normann–pápai koalíció felbomlásával kiéleződő magyar–pápai

¹⁵ Deér József hasonlóan vélekedik Holtzmannhoz, szerinte III. Sándor csak szorult helyzete miatt ismerte el a magyar uralkodó követeléseit. Deér, Josef: Der Anspruch der Herrscher des 12. Jahrhunderts auf die apostolische Legation. In: Deér, Josef: Byzanz und das abendländische Herrschertum. Vorträge und Forschungen XXI. Sigmaringen 1977. 480. (A továbbiakban: Deér 1977.).

¹⁶ Robinson, Ian Stuart: The Papacy 1073–1198: continuity and innovation. Cambridge medieval textbooks. Cambridge 1990. [reprint] 302. (A továbbiakban: Robinson 1990.).

¹⁷ Gálos László: Az első magyar konkordátum. Egyházi Körirat 3 (1947) 17. (A továbbiakban: Gálos 1947.).

¹⁸ H. Sudendorf: Registrum oder merkwürdige Urkunden für die deutsche Geschichte. I–II. 1849–1851 II. 138.

¹⁹ Holtzmann 1926. 409; Szovák 1996. 34.

²⁰ Gerhoch de Reichersberg: De investigatione Antichristi – 1163 – (MGH. Libelli de lite imperatorum et pontificum III. 385. = Gombos II. 1032. [2458. sz.]).

kapcsolatok miatt (dalmát kérdésben a pápa Velence mellé áll; Géza belső ügyekben antigregoriánus politikát folytatott, például investitúra) II. Géza nem engedte be az országba.²¹

A fenti két forrás alapján tehát megállapíthatjuk, hogy az 1161. évi megegyezés szerint, a mindenkori magyar király saját kezűleg adhatja át a palliumot a magyarországi érsekeknek, a magyar klérus tagjai csak az uralkodó beleegyezésével fellebbezhetnek a pápához (apellatio), a pápa is csak a magyar király hozzájárulásával küldhet legátusokat az országba. Ezen jogok birtokában II. Géza lényegében a magyar egyház teljhatalmú urának tudhatta magát, a katolikus egyházfő, valamint a magyarországi felsőpapság csak az ő engedélyével érintkezhetett egymással. A magyar uralkodó ezekért a jogokért cserébe ígéretet tett arra, hogy nem fog pápai jóváhagyás nélkül püspököket egyik egyházmegyéből a másikba áthelyezni, valamint letenni.²²

II. Géza ezzel lényegében az investitúrajogról mondott le, erre az 1169. évi konkordátum szövege is utal. Győry János Anonymus-monográfiájában azonban az uralkodó investitúrajogról való lemondását kétségbe vonta. Szerinte éppen Géza állítja helyre azokat az egyházkormányzati jogokat, amelyekről Könyves Kálmán és II. István (1116–1131) lemondtak.²³ Ennek ellentmond azonban, hogy már Kálmán uralkodása idején megtörténik a Hartvik-féle Szent István-legenda összeállítása, melynek célja nem más, mint a pápaság által vitatott egyházkormányzati jogok birtoklásának alátámasztása, Kálmán igényeinek kifejezése.²⁴ Kálmán investitúrajogról való lemondásának (guastallai nyilatkozat) ellentmond az a nézet, amely szerint az 1106-os guastallai zsinaton nem történt semmilyen lemondás. Ennek egyik alapja, hogy Kálmán állítólagos lemondásának semmilyen visszhangja nincs a korabeli külföldi forrásokban, pedig erre az 1122-es wormszi konkordátum keletkezését megelőző időszakban a regnum és a sacerdotium primátusért folyó vitája során, mind a császárpárti, mind a pápapárti szerzők művében joggal számíthatnánk.²⁵ A guastallai nyilatkozattal kapcsolatban Petruch Antal egyháztörténész Ekkehardus aurai apátra hivatkozott, aki részt vett a zsinaton, valamint be is számolt a zsinat eseményeiről, de nem említette a magyar király lemondását. A zsinat szövegét tartalmazó kéziratok mind visszavezethetők Boso kardinális *Vita Paschalis II.* című művére, ez azonban sem a zsinat helyét, sem a magyar uralkodó nevét nem említi, ellenben a lemondást 1115-re teszi. Az is ellentmond egy esetleges

²¹ Deér 1977. 468.; Makk 1996. 191.; Szovák 1996. 34.

²² Holtzmann 1926. 409–410.; Körmendi 2003. 60.; Makk 1978. 19.; Makk 1996. 196.; Szovák 1996. 34.

²³ Győry János: *Gesta regum – gesta nobilium*. Tanulmány Anonymus krónikájáról. Országos Széchényi Könyvtár kiadványai XXIX. Bp. 1948. 14. (A továbbiakban: Győry 1948.).

²⁴ Szovák 1996. 24.

²⁵ Körmendi Tamás: Az ún. guastallai lemondás. In: Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szerk. Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22. Szeged 2006. 243–244.

lemondásnak, hogy Kálmán utódai főpapokat neveztek ki²⁶, és bár a pápák tiltakoztak a magyar főpapok áthelyezésének a gyakorlata ellen, mégis senki sem hivatkozott a guastallai nyilatkozatra. Szovák Kornél megjegyzi, hogy mivel a magyarországi püspökségekhez nem kapcsolódtak jelentősebb hűbértokok, a pápák is kisebb jelentőséget tulajdonítottak az invesztitúra kérdésének.²⁷

II. Béla (1131–1141) uralkodása alatt is találunk példát az invesztitúrára, egy 1137. évi adománylevélből kiderül, hogy Dávid pannonhalmi apátot a király helyezte hivatalába, pedig a monostornak szabad apátválasztási joga volt.²⁸ Tudomásunk van róla, hogy az 1150-es évek közepén a magyarországi püspöki kar fele kicserélődött, melyben valószínűleg II. Gézának is szerepe volt, valószínűsíthető, hogy az új püspökök neki köszönhették a rangjukat. Talán ennek is köszönhető, hogy az 1161. évi konkordátumban megjelent a püspökök áthelyezésének és letételének a tilalma az uralkodó számára.²⁹ Mindenesetre kijelenthetjük, hogy Győry azon állítása, mely szerint II. Géza állította helyre Szent István által gyakorolt egyházkormányzati jogokat, már csak az invesztitúra kérdése miatt sem állja meg teljességében a helyét.

Szintén ellentmond Győry állításának a kalocsai érseki tartomány esetleges létrehozása. Koszta László az érseki tartomány megosztását 1156–1162 közé teszi. A gregoriánus reformoktól kezdve egyedül a pápa joga volt püspökséget alapítani, valamint egyházmegyét megosztani, illetve összevonni. A kezdeményezés ugyan kiindulhatott mind a helyi egyházi előjáróktól, mind az uralkodóktól, de csak a pápa alakíthatta át az egyházszervezetet. Így II. Géza is csak pápai jóváhagyással oszthatta fel a korábban egységes magyar egyházszervezetet.³⁰ Koszta hívta fel a figyelmet arra, hogy mivel az 1161. évi konkordátum szövege nem maradt fent, így ahhoz a fentebb említett pontokon túl továbbiak is tartozhattak. A megegyezésre utaló forrásaink viszont csak azokat említik, melyek a kortársak számára szokatlanok voltak. Ennélfogva az egyezmény esetleges további pontjai, amelyek nem ütöttek el a normától visszhang nélkül maradtak, és csak feltételezhetjük, hogy részét képezték a Magyarország és a Szentszék között létrejött kompromisszumos megegyezésnek. Koszta álláspontja szerint a magyar egyháztartomány felosztásával kapcsolatos döntést 1161 őszén

²⁶ Makk megjegyzi, hogy a magyar uralkodók az invesztitúra kérdésében ragaszkodtak felségjogukhoz, csak akkor mondtak le róla elvileg, ha ezt külpolitikai érdekeik szükségessé tették (Makk 1996. 205).

²⁷ Szovák 1996. 25.; Szuromi Szabolcs Anzelm: Az első három Esztergomi zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a 12. században. In: Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéből. Kézírtas kódexek, zsinatok, középkori műfajok. Szerk. Erdő Péter. Bibliotheca Institutii Postgradualis Iuris Canonici... III. Studia 3. Bp. 2002. 118-119. (A továbbiakban: Szuromi 2002.).

²⁸ Szovák 1996. 30.

²⁹ Koszta László: A kalocsai érseki tartomány kialakulása. Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 2. Pécs 2013. 92. (A továbbiakban: Koszta 2013.).

³⁰ Uo. 89–90.

hozták meg, a magyar király és az érsekek kapcsolatának szabályozásával együtt. Feltételezése szerint az 1161. évi konkordátum része lehetett Kalocsa státuszának a rendezése, amely azért nem szerepel a fennmaradt külföldi forrásokban, mert a hagyományos egyházszervezetben az érsekséghez hozzátartozik a provincia,³¹ tehát a konkordátum Koszta által feltételezett pontja megfelel a korabeli normáknak, nem volt olyan kiemelkedő jelentősége, mint például II. Géza lemondásának a püspökök pápai jóváhagyás nélküli letételéről és áthelyezéséről.

Szovák felveti a kérdést, hogy az 1161. évi konkordátumban adott kiváltságokat a pápa vajon ünnepélyes kiváltságlevélben ismerte-e el, vagy csak szóbeli megegyezés jött létre. Mivel III. Sándor jogászpápaként ismerte a II. Orbán (1088–1099) által 1098-ban a szicíliai uralkodónak adott kiváltságlevélből származó bonyodalmakat,³² nem valószínű, hogy elkövette volna elődje hibáját. III. Ince (1198–1216) sem ejt szót 1201-ben az 1161. évi konkordátumról, amikor kísérletet tett az engedmények visszavonására, az *utroque iure* kiiktatásával. Szintén a szóbeli megegyezés mellett szól az, hogy IV. Béla (1235–1270) 1238-ban a bulgárok elleni hadjárat alkalmával apostoli legátusi jogok ráruházását kérte a pápától, de nem II. Géza kiváltságaira, hanem kizárólag a Hartvik-féle Szent István-legendára hivatkozik. Mindezek mellett figyelemreméltó Koszta azon megjegyzése, mely szerint a később Esztergom és Kalocsa között zajló egyházjogi vitában minden bizonnyal hivatkoztak volna a két érsekség viszonyát ily mértékben meghatározó dokumentumra.³³ Itt jegyeznénk meg, hogy az 1161. évi megegyezést az 1169. évi bizonyos pontjaiban felülírja, (melyet a későbbiekben részletesen tárgyalunk), ez is magyarázhatja említés nélkül maradását.

Körmendi Lukács érsekről szóló tanulmányában megjegyezte, hogy a szakirodalom Walther Holtzmann kutatásai óta többnyire elfogadja, hogy II. Géza és Petrus de Mizo pápai legátus szabályos konkordátummal alkudtak meg, annak ellenére, hogy a megegyezés szövege nem maradt fenn.³⁴ Azonban most vessünk néhány pillantást a konkordátumot hamisnak tekintő Gálos, majd utána Győry érveire. Gálos kétségbe vonta a konkordátum létezését az írásos okmány hiánya miatt. További érvei között szerepel az, hogy ezek a nagy engedmények nem illenek bele egy olyan századba, amikor az egyház a maga harcát vívta a primátusáért és függetlenségéért. Ebből kifolyólag értelmetlennek találta, hogy a pápaság az egyik államban hosszú harcokat folytatott jogai elismertetéséért, miközben más államokban teret engedett a laikus befolyásnak. III. Sándor személyiségét sem tudta összeegyeztetni a konkordátummal,

³¹ Uo. 89–90.; A kalocsai érseki tartomány létrejöttének teljes tárgyalásához lásd Uo. 74–103.

³² A szicíliai uralkodók a II. Orbán pápától kapott jogokat megpróbálták kiterjeszteni a Dél-Itáliában birtokolt területeikre is (Deér 1997. 439–467.).

³³ Koszta 2013. 102.; Szovák 1996. 34–35.

³⁴ Körmendi 2003. 69.

hiszen az egyházfő Angliával a szakítást is vállalta a hasonló kérdésekben folytatott vita miatt. Mindezek felül szerepel nála a már fentebb is említett érv, miszerint III. Sándor széleskörű támogatottsága miatt inkább II. Géza érdeke volt az egyezés, valamint Burchard és Gerhoch hitelességét is megkérdőjelezte.³⁵

Ellentmond azonban ennek, hogy mindkét adatunk a korszak egy-egy aktív politikusától származik, így semmi okunk sincs kételkedni jólértesültségükben. Holtzmann elismeri, hogy Gerhoch szicíliai adatai valósak, így abban sincs okunk kételkedni, hogy ne ismerte volna a magyar viszonyokat, Burchard pedig, mint azt már fentebb is említettük, a magyar határ mellett járt 1161 őszén. Mindezek felül további megerősítést nyújt John of Salisbury és Becket Tamás III. Sándornak írt válaszevele, melyben tiltakoztak a szicíliai és magyar uralkodók által elkövetett visszaélések ellen.³⁶ John of Salisbury a 12. századi irodalmi műveltség egyik legfontosabb képviselője, Theobald canterbury érseket szolgálta, száműzetésének viszontagságai után pedig Chartres püspökeként fejezte be pályafutását.³⁷ Becket Tamás 1162-ben lett canterbury érsek, 1164-ben megtagadta a clarendoni egyezményeket, amiért vád alá helyezték, majd 1164–1170 között emigrációban élt Pontignyben és Sensben.³⁸ Mivel mind John of Salisbury, mind Becket Tamás III. Sándor támogatói voltak, így róluk már nem mondható el, hogy császárpártiság befolyásolta volna őket. Győry további érvet nyújt a császárpárti kútfők jólértesültsége mellett, mivel Siegfried von Paderborn prépost 1161 nyarán vagy őszén járt a magyar udvarban I. Frigyes megbízásából, az 1157-ben kötött eljegyzés, valamint a német-római császárnak ígért íjászcsapatok ügyében, tehát ezt követően a császári udvarnak ismernie kellett II. Géza kapcsolatát a pápasággal.³⁹

Gálos azon érvére, amely a pápaság által Magyarországnak tett engedményeket kérdőjelezi meg az investitúraharcok tükrében, Györffy György érvelése nyújt számunkra választ. Györffy felteszi a kérdést, hogy honnan ered a Magyar Királyság, Szicília, valamint Anglia egyházi különállása. Ezt azzal magyarázza, hogy ezeken a területeken az ókori egyházszervezet kontinuitása törést szenvedett. A 11. században a magyar, szicíliai, valamint angliai uralkodóházak az egyházat az államapparátus kiépítésével párhuzamosan szervezték meg, így az egyház hűbéri függésbe került, az uralkodóknak jelentős befolyásuk volt az egyházi

³⁵ Gálos 1947. 17.

³⁶ Gombos II. 1345.; Albinus Franciscus Gombos: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. III. Bp. 1938. 2204–2205.

³⁷ Canning, Joseph: *A középkori politikai gondolkodás története 300–1450. Historia philosophiae*. Bp. 2002. 162. (A továbbiakban: Canning 2002.).

³⁸ Györffy György: Becket Tamás és Magyarország. *Filológiai Közöny* 1970. 1–2. sz. 155. (A továbbiakban: Györffy 1970.).

³⁹ Győry 1948. 14–15.; Holtzmann 1926. 409–410., 412.; Szovák 1996. 34.

életre. Ezt követően az investitúraharcok folyamán a három ország fejlődési sajátosságai erősebbnek mutatkoztak a kialakult egyházi normáknál.⁴⁰ Deér József tanulmánya alapján azt is kiemelhetjük, hogy a három ország közül Szicíliának volt a legtágabb jogköre, melyet mind Magyarország, mind Anglia másolni igyekezett. I. Roger (1072–1101) és utódai ugyanis örökletes jogon rendelkeztek Szicíliában a *legatio* és az *apellatio* kérdésében.⁴¹ Angliában sem II. Vilmos (1087–1100), sem I. Henrik (1100–1135) nem volt legátus, hanem a pápai legátusok küldését próbálták megakadályozni, valamint az angol uralkodók sikertelen törekvései után a canterbury érseket próbálták pápai követté nyilváníttatni, azonban az érsekeket törekvéseik sikere esetén is csak élethosszig ruházták fel a pápák legátusi jogokkal.⁴²

Azon érv, mely szerint a magyar uralkodónak tett engedmények ellene szólnak III. Sándor egyéniségének, ellentmond az, hogy 1156-ban részt vett a beneventói egyezmény megfogalmazásában,⁴³ amelyben a pápaság komoly engedményeket tett a szicíliai uralkodónak. Eszerint Szicília királyát elismerték független uralkodóként Dél-Itália szárazföldi területein, véglegesen rendezték az 1139–1156 közötti területi vitákat, amelyben legitimálták II. Roger (1105–1154) és fiai hódításait a pápaság kárára. Hasonlóan az 1098. évi engedményhez Szicíliában a király engedélye nélkül nem lehet fellebbezni a pápához, valamint a pápa nem küldhetett legátust Szicíliába a király kérése nélkül, de Apuliába és Calabriába igen.⁴⁴ Figyelembe véve, hogy III. Sándor (igaz még Orlando kardinálisként) ilyen mértékű egyházjogi engedményeket tett Szicília uralkodójának, I. Vilmosnak (1154–1166), semmi okunk feltételezni, hogy öt évvel később hasonlóan szorult helyzetben ne tette volna meg II. Gézának az apellatióra és legatióra vonatkozó engedményeket. Anglia elpártolását sem tartjuk perdöntő érvnek, hiszen 1169. évi konkordátumban már III. Istvánnak (1162–1172) se sikerül megőriznie apja, II. Géza által megszerzett kiváltságokat.

Bár III. Sándor széles körű európai elismertséget élvezett, az itáliai hadi események miatt a pápa 1161-ben csak egy rövid időt tudott Rómában tölteni. Ha figyelembe vesszük, hogy II. Géza külpolitikájában ekkor két lehetőség volt, azaz III. Sándor vagy IV. Viktor elismerése, amely utóbbi esetben egyenértékű lett volna I. Frigyes további támogatásával, a pápának Gálos állításával ellentétben érdekében állt II. Gézát szövetségesként megszerezni, hiszen így ellenfelének hadi erejét is gyengítette. (Ne feledjük, hogy Géza a pápa nyílt

⁴⁰ Györffy 1970. 154.

⁴¹ Deér 1977. 491–494.

⁴² Uo. 480–494.

⁴³ Robinson 1990. 390.

⁴⁴ Deér 1977. 439–467.; Deér József: A pápaság és a normannok. Máriabesenyő-Gödöllő 2010. 166–170.; Robinson 1990. 176., 368., 390.

elismerése előtt még íjászokat ígért a német-római császárnak az újabb itáliai hadjáratához.) Ezenfelül meg kell említenünk, hogy II. Géza az I. Frigyessel való szakítást jól előkészítette, hiszen a konkordátum megkötése előtt szövetséget kötött VII. Lajos (1131–1180) francia királlyal és Eberhard salzburgi érsekkel, valamint I. Mánuel bizánci császárral 5 évre békét kötött.⁴⁵ Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar uralkodó a konkordátum megkötésekor már nem volt külpolitikailag olyan elszigetelt helyzetben, mint korábban.

Gálos utolsó cáfolatlan érve az 1161. évi konkordátum hitelessége ellen a konkordátum írásos okmányának hiánya, amelyet azonban Szovák azon észrevétele alapján, miszerint III. Sándor jogászpápaként szándékosan nem egy kiváltságlevélben, hanem csak szóban ismerte el a magyar uralkodó egyházkormányzati jogait,⁴⁶ tárgytalannak tekinthetünk.

Korábban már említettük, hogy Győry kétségbe vonja azt, hogy II. Géza lemondott volna az invesztitúra jogáról, valamint erre alapozva az 1161. évi konkordátum létezését is határozottan elutasította. Győry ezen feltételezését III. Sándor pápának a kalocsai érsekhez írt levelére alapozta, melyben a pápa kifejezi, hogy nem ért egyet Prodanus püspök áthelyezésével, de elfogadja azt. Mindazonáltal arra kéri a kalocsai érseket, hogy a jövőben ilyen ne forduljon elő.⁴⁷ Győry szerint ez az üzenet túl „szerény és szelíd hangú” ahhoz, hogy a püspök áthelyezésével a magyar uralkodó áthágja a kánonjog előírásait, és ezáltal nem egyeztethető össze az 1161. évi konkordátummal.⁴⁸ Körmendi Tamás Győry ezen megjegyzését egyrészt a Holtzmann által megállapított keletkezési évkörrel cáfolta, amely szerint a pápa levele 1163–1172 között keletkezett,⁴⁹ tehát fennáll a lehetősége annak is, hogy nem az 1161. évi, hanem az 1169. évi konkordátum utáni viszonyokat tükrözi a levél. Másrészt felhívja a figyelmet rá, hogy III. Sándor levelében maga is leszögezi, hogy a magyar uralkodótól Prodanus püspök áthelyezésének ügyében postulációs levelet kapott, ami teljes mértékben összhangban áll az 1161. évi konkordátum Holtzmann által rekonstruált darabjával.⁵⁰

Fentebb már láttuk, hogy a korszak több kútfője is együtt említi a magyarok és a szicíliaiak jogait. Deér József vetette fel a kérdést *Der Anspruch der Herrscher des 12. Jahrhunderts auf die apostolische Legation* című tanulmányában, hogy mi lehet a két távoli ország közös jogainak a hátterében. Deér szerint ezek a hasonlóságok az apellatiót és a legatiót illetően se nem véletlenek, se nem helyzetfüggőek, hanem annak a következményei, hogy a

⁴⁵ Makk 1978. 18.

⁴⁶ Szovák 1996. 34.

⁴⁷ Holtzmann 1926. 399.

⁴⁸ Győry 1948. 16.

⁴⁹ A levél datálásához lásd Holtzmann 1926. 399–400.

⁵⁰ Körmendi 2003. 69.

magyar uralkodók a dél-itáliai uralkodók egyházpolitikáját és alapelveiket utánozták, másolták. A második keresztes hadjáratot követő európai konfrontációban, mint ahogy azt már említettük, a Magyar Királyság külpolitikai érdekeinek megfelelően a francia–pápai–normann táborban volt. II. Géza uralkodásából ismerünk egy végrendeletet, egy bizonyos Adalbertét, aki a király, az esztergomi érsek, valamint az ország báróinak a megbízásából politikai ügyekben követként Szicíliába indult. Feltételezhetően művelt lehetett, mivel végrendeletében több könyvről is rendelkezett. A következő követ II. Géza kancellárja, Gentilis volt, aki már I. Vilmos uralkodása alatt, közvetlenül a Bizánccal és a pápasággal való leszámolás után volt követségben, ráadásul Gentilis a későbbiekben is visszatért Szicíliába, ahol Agrigento püspökének választották meg. Ezek a kapcsolatok szolgálnak bizonyítékok Deér azon megjegyzéséhez, amely szerint a magyar udvar II. Géza uralkodása alatt tájékozott volt a szicíliai uralkodók egyházpolitikáját illetően.⁵¹

II. Géza korában Szent István legendáját bizonyosan jól ismerték, az uralkodó egy oklevelében hangot adott azon meggyőződésének, miszerint uralma Szent István intézményein alapul, s azokat ő állította vissza eredeti formájukba.⁵² A már fentebb is említett Hartvik-féle Szent István-legendát, amelyet minden bizonnyal II. Géza is ismert, Könyves Kálmán kérésére állította össze Hartvik püspök a 11. század végén a magyar uralkodó egyházkormányzati igényeinek igazolására.⁵³ Kálmán törekvései nem voltak egyedülállóak, a korszakban vita volt a világi és a spirituális hatalom kapcsolatáról, a reformpápák megpróbálták elvitatni az uralkodók által korábban bírt jogokat, a római pápa primátusát és hatalmát biztosítva.⁵⁴ Ennek során a pápapárti, illetve császárpárti szerzők a közös intellektuális hagyományok alapján érveltek, ezek alapja a Biblia, az egyházatyák, a kánonjog, a pápák és egyházi írók állításai, az egyháztörténet tényei, valamint a korábbi uralkodók gyakorlata.⁵⁵ Lényegében a Hartvik-féle legenda ezen utóbbi pont mentén érvelt, hiszen Szent István egykori, a Szentszéktől kapott vélt és valós jogaival kívánta alátámasztani Kálmán antiregrediáns igényeit.

A Hartvik-féle legendában megjelentek olyan elemek is, amelyek a nagyobbik és kisebbik István-legendában nem. Ezek voltak hivatottak alátámasztani Kálmán követeléseit a pápasággal szemben, szükség esetén fiktív pápai megbízások is bekerültek a legendába.

⁵¹ Deér 1977. 468–470.

⁵² Szovák 1996. 34.

⁵³ A Hartvik-féle Szent István-legendát datálásához lásd Thoroczkay Gábor: Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legendát datálásához. In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvanesztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc. Szeged 2000. 569–591.

⁵⁴ Szuromi Szabolcs Anzelm: Outlines of the Medieval Concordatary Law between 1122 and 1418. In: Szuromi Szabolcs Anzelm: Medieval canon law – sources and theory. Budapest 2009. 180.

⁵⁵ Canning 2002. 143.

II. Szilveszter koronaküldése István számára a korábbi legendákból hiányzik, szintén Hartviknál jelenik meg az a motívum, amelyben a pápa szerint István apostol, viszont a pápa csak apostoli, vagyis Istvánra ruházza az *utroque iure* szerinti egyház és államszervezést, ehhez biztosítva a szükséges jelvényeket is: a koronát és a keresztet.⁵⁶ Hartvik legendájába egyházpolitikai aktualításokat is elhelyezett. Egyetértünk Deérrel, miszerint a szicíliai egyházkormányzati jogok befolyásolták Hartvik Szent Istvánról írt legendáját. Kálmán első felesége nem volt más, mint I. Roger szicíliai uralkodó lánya, tőle született Kálmán első fia, a későbbi II. István (1116–1131). Hartvik 1097-ben volt követként a normann uralkodónál Kálmán házasságának ügyében, így tisztában lehetett a szicíliai uralkodó egyházpolitikai törekvéseivel. Ismeretes, hogy II. Orbán 1098-ban kiváltságlevelet adott I. Rogernek, aki gyakorolhatta a vicelegátusi jogokat Szicíliában, de utódai nem terjeszthették ki azokat a Dél-Itáliában birtokolt területekre.⁵⁷ Ezekből láthatjuk, hogy II. Géza kiváltságai korántsem újkeletűek, Kálmán korának hagyományait vitték tovább. Amikor III. Sándor szorult helyzete miatt rá akarta venni II. Gézát, hogy ismerje el pápának, elismerte a Hartvik-féle Szent István-legendában is megjelenő egyházkormányzati követeléseket (apellatió, legatió), de valójában a pápák sose fogadták el a magyar királyok szicíliai uralkodókéhoz hasonló jogait, ezek az engedmények a pápaság szorult helyzetében keresendőek. Ezt mutatja az is, hogy miután II. Géza halálát követően megváltoztak az erőviszonyok, fia, III. István kénytelen volt 1169-ben új konkordátumot kötni a pápasággal, melyben már a Szentszék érdekei domináltak.⁵⁸

III. István hatalomra jutásától 1169-ig

II. Géza halálát követően a Magyar Királyság 12. századi történetének egyik legsúlyosabb válságát érte meg. II. Géza kiskorú fia, III. István került a trónra, amelyre azonban Géza Bizáncban élő testvérei, László és István is igényt tartottak. I. Mánuel felrúgta az 1161-ben kötött öt éves békét, és támadást intézett az ország ellen a trónkövetelőket támogatva. Mánuel a Bizánchoz jobban kötődő Istvánt szerette volna a magyar trónra ültetni, azonban az uralkodó osztály a görög császár befolyásától tartva a kevesebb bizánci kötődéssel rendelkező Lászlót támogatta. Lukács III. Istvánt ismerte el uralkodónak, valószínűleg pár nappal apja halálát követően meg is koronázta. Ennek következménye az volt, hogy II. Lászlót (1162–1163) nem volt hajlandó megkoronázni az esztergomi érsek, trónigényét egyébként is jogtalannak

⁵⁶ Deér 1977. 472–473.

⁵⁷ Uo. 439–467.

⁵⁸ Uo. 479–480.

tekintette, így Mikó kalocsai érsek kente fel a trónkövetelőt. Lukács ezt követően kiközösítette II. Lászlót, aki válaszul bebörtönözte az érseket. Lukács pápai közbenjárásra 1162 karácsonyán szabadult ki a börtönből.⁵⁹ Lukács kortársa, az angol Walter Map így számol be az érsek szabadulásáról: „Az úr azonban megnyitotta az ő börtönét húsvét napján⁶⁰, miközben a király a nagymiséen vett részt. Bement hát Lukács a kápolnába, mindenki csodálkozására, és az oltárt lecsupaszítva, a terítőt és a többi díszet félrehajtva, a kereszt színe előtt, a kővé dermedt király mellől így szólt: >>”Urunk Jézus, akinek feltámadása felől senki más, csakis a keresztények tesznek bizonyosságot! Erőddel, amelyben feltámadtál, ha méltónak találod ezt a királyt a látogatásodra, dönts meg gonoszságát, hogy ne legyen; ha viszont nem, erős kezedtől: a fáraón bosszút álló jobboldtól érezze meg, hogy kit szegezett által!”<< És miután kiment a kápolnából, újfent gaz pribékek még ádagabb őrizetére bízták, de ő türelemmel viselt mindent, imádságokban és az Úr dicséretében éberén és állhatatosan. És úgy történt, hogy a király, nem tartván bűnbánatot, a negyvenedik nap előtt meghalt.”⁶¹

II. László halálát követően testvére, IV. István (1163) szerezte meg a trónt, Lukács azonban őt sem volt hajlandó megkoronázni. Míg II. László csak szövetségese, addig IV. István vazallusa lett Bizáncnak, így ő volt az első és egyetlen bizánci hűbéres magyar uralkodó. A nyugat-európai kortársak számára ekkor annyira szorosnak tűnt a két ország kapcsolata, hogy attól tartottak, a Magyar Királyság elszakad Rómától és bizánci kereszténységhez csatlakozik. Ezt azonban a magyar uralkodó osztály többsége a bizánci hűbérral együtt elutasította.⁶²

III. István helyzetét nehezítette, hogy Bizáncnak a pápaság továbbra is szövetségese volt, így nem számíthatott III. Sándor hathatós támogatására Mánuel ellenében. Így az ország nyugati végein meghúzódó király Barbarossa Frigyeshez közeledett, tőle kapott támogatást IV. István ellenében, amellyel 1163. június 19-én a Székesfehérvár melletti csatában legyőzte az ellenkirály seregeit, maga IV. István is fogságba esett. III. István győzelmével Lukács ismét kiszabadult a börtönből, az ellenkirály pedig 1163 júliusában szabadult ki a börtönből és ismét bizánci területre menekült. Ezt követően IV. István többször is megpróbált visszatérni Magyarországra bizánci támogatással, de sikertelenül. IV. István 1165. április 11-én halt meg, a III. István által ostromolt Zimony várában.⁶³

⁵⁹ Körmendi 2003. 63.

⁶⁰ Walter Map információ itt tévesek, II. László 1163. január 14-i halálozási dátumából kiindulva, az ellenkirály uralkodása alatt az esztergomi érsek nem szabadulhatott ki a fogságból húsvét ünnepén, hanem feltételezhetően 1162 karácsonyán szabadult ki (Körmendi 2003. 63.).

⁶¹ Körmendi 2003. 62.

⁶² Makk 1996. 200.

⁶³ Körmendi 2003. 63.; Makk 1996. 200.

A harcok azonban az ellenkirály halálával nem értek véget. 1163-ban Mánuel magával vitte Konstantinápolyba Béla herceget, hogy jogalapja legyen a számára 1161-ben felállított dukátus megszerzéséhez. Béla dukátusát (horvát, dalmát és szerémségi területek) – Boszniával együtt – azonban Mánuel csak katonai foglalással tudta megszerezni 1165-ben. Ezt követően a két állam között a harcok már a dukátus területének a birtoklásáért folytak. 1167 júliusában III. István vereséget szenvedett Zimonynál, az 1167. évi magyar–bizánci békeszerződésben Horvátország, Dalmácia, Bosznia és a Szerémség a Bizánci Birodalomhoz került.⁶⁴

1162-től a trónharcok során a pápasággal való kapcsolatok folyamatosan elhidegültek, elsősorban azért, mert III. István az ellenpápát állító Barbarossa Frigyessel lépett szövetségre. III. Sándor szívesebben látta az ortodox Bizánc befolyását Magyarországon az ellenpápát állító I. Frigyessel szemben. Erre utal az is, hogy III. Sándor igyekezett rávenni Eberhard salzburgi érseket és Lukácsot, hogy akadályozzák meg Barbarossa Frigyes IV. István ellen irányuló hadjáratát. A német szövetség ellenére nem tartjuk valószínűnek, hogy III. István elfogadta volna a Frigyes által állított ellenpápát. Ezt a nézetet támasztja alá az is, hogy Lukács, aki ekkor jelentős befolyással rendelkezett, kezdettől fogva III. Sándor híve volt. A pápa és a magyar uralkodó közötti ellentétet tovább fokozta, hogy a felső klérusnál sem divott a papi nőtlenség, valamint az, hogy a folyamatos hadakozás költségeit III. István az egyházi birtokok kisajátításából fedezte.⁶⁵

Az 1160-as években rendkívül élénk volt a legátusi tevékenység a Magyar Királyság területén, ami arra enged következtetni, hogy III. István nem tudott érvényt szerezni a II. Géza által elnyert kedvezményeknek. 1163-ban és 1165-ben pápai legátusokat kellett küldeni III. Sándornak Dalmácia területére, rítus, hitvallás és a görög propaganda elleni misszió ügyében. 1167-ben megüresedett a spalatói érseki szék, az 1165 óta itt tartózkodó Morai Albert legátust választották érseknek, amit azonban a pápa nem hagyott jóvá, így Albert visszautasította a választást. A helyzetet végül azzal oldották meg, hogy 1167–1180 között a spalatói érsek volt a Szentszék állandó dalmáciai legátusa.⁶⁶ III. Sándor a korábban már említett Prodanus püspök áthelyezése kapcsán is beavatkozott a magyar egyházi ügyekbe. A pápa a kalocsai érsekhez írott levelében ugyan engedélyezte az áthelyezést, de levelében kijelentette, hogy nem szeretné, ha gyakorta zaklatnák áthelyezési kérelmekkel.⁶⁷

⁶⁴ Makk 1996. 202–203.

⁶⁵ Körmendi 2003. 63.; Makk 1996. 204.

⁶⁶ Szovák 1996. 35–36.

⁶⁷ Holtzmann 1926. 399.

Az 1169. évi konkordátum közvetlen előzményei, tartalma, hitelessége

1169-ben rendeződtek a magyar–pápai kapcsolatok. III. Sándor legátust küldött Magyarországra, hogy rávegye Lukács esztergomi érseket András győri püspök kalocsai érsekké ordinálására.⁶⁸ A legátus tárgyalásokat kezdeményezett III. Istvánnal is. A magyar uralkodó korántsem volt már abban a helyzetben, mint II. Géza, amely az 1169. évi konkordátum tartalmából is érezhető. Ugyanakkor a belső konszolidáció érdekében az uralkodónak szüksége volt a pápasággal való kapcsolatának rendezésére, mivel III. István éppen az egyházzal került összeütközésbe, elsősorban Lukács érsekkel való konfliktusai révén.⁶⁹ Azt sem zárhatjuk ki, hogy a pápa a legátust azért küldte Magyarországra, hogy megerősítse az esztergomi érsek pozícióit az antigregoriánus egyházpolitikát folytató uralkodóval szemben.⁷⁰ A konkordátum szövegéből⁷¹ egyértelműen kirajzolódik számunkra magyarországi egyházban jelenlevő belső feszültség. A konkordátum további elemzéséhez vegyük szemügyre annak egyes részeit.

„István, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország és Ráma királya, Lukács ugyanazon kegyelemből esztergomi, Kozmas kalocsai érseknek és összes suffraganeusaiknak, a királyi prépostoknak és mindkét érseki megyében lévő egyházi személyeknek úgy most, mint jövőre emlékeztül.

Igaz, ésszerű és a Szentírásnak is megfelelő dolog, hogy azok, akik az örök Királytól a királyi méltóságra magasztaltattak, annyival nagyobb gondoskodással viseltessenek az Egyházhoz és a kereszténységhez tartozó dolgok irányában, amennyivel nagyobb hódolattal tartoznak Teremtőjüknek az isteni kegy által rájuk ruházott méltóságért. Ezért saját értelmünk által vezettetve és M.-nek, a római szentegyház kardinálisának intelmei után indulva, továbbá követve azt a hódolatot, melyet boldog emlékezetű atyánk: Géza király a római szent Egyház és szent atyánk: Sándor pápa iránt minden vonatkozásban tanúsított.”⁷²

A szöveg eleje és első bekezdése csupán a körülményekről tudósít. Ismerteti a korszakban uralkodó gyakorlatot, jelzi, hogy a megállapodás arra irányult, hogy a magyar egyház visszaszerezze helyzetét megoldja, továbbá rendezze azokat a kérdéseket, melyekben a magyar

⁶⁸ Szovák 1996. 36.

⁶⁹ Uo. 36.

⁷⁰ Körmenyi 2003. 64.

⁷¹ Richard Marsina: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. I. Bratislavae 1971. 86–88. (91. sz.). Magyar fordításai: Marczali Henrik: *Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301)*. A magyar nemzet története II. Bp. 1896. [reprint] 314–317.; Gálos 1947. 14.

⁷² Gálos 1947. 14.

király gyakorlata nem felel meg az egyházfegyelemnek, illetve amellyel sérti a Szentszék jogait. Mindezek mellett a magyar király hitet tesz III. Sándor pápasága mellett.⁷³

A szövegben említett M. nem más, mint Manfréd pápai legátus. Gálos tévesen Morai Alberttel azonosítja. M. azonosítását és címének meghatározását Szuromi Szabolcs végezte el. Makk Ferenc Manfréd legátusról, praenestei püspökről beszélt. Szuromi rámutatott, hogy Manfréd bíboros Gams alapvető munkájának tanúsága szerint 1177. március 9-én nyerte el a palestrinai (Praeneste) suburbikarius püspöki címet, tehát ezt még nem használhatta 1169-ben. A pápai levelek végén található aláíráslistákon is találunk egy Manfréd áldozópap-bíborost 1144-től. Azonban ő nem azonos a konkordátum megkötésekor jelen levő Manfréd bíborossal, hiszen a III. Esztergomi Zsinat szövegében egyértelműen diakónus kardinálisról van szó. Emellett szól az is, hogy 1144 és 1177 között túl nagy az időbeli távolság, feltehetően két Manfrédról van szó. III. Sándor pápa epistolariumában a savignai szerzetesház számára adott pápai privilégium aláíráslistájában már előfordul Manfréd neve, *Ego Manfredus diac. card. S. Georgii ad Velum aureum* formában, mely később kimutatható az aláíráslistában is. Egy másik privilégiumlevélben Manfrédot *diaconus cardin. Sancti Georgii in Velabro*-ként említik. Ez a legjelentősebb, mivel ezt a titulust említik Manfréd kardinális neve mellett az 1169. évi III. Esztergomi Zsinat kapcsán.⁷⁴ A fentiek alapján elfogadjuk Szuromi állítását, mely szerint az 1169-es Manfréd diakónus kardinális az országban tartózkodott, és a III. Esztergomi Zsinaton *M. Diaconi Cardinalis*ként szerepelt és a *S. Georgii ad Velum Aureum* titulust viselte, nem pedig az aláíráslistákon 1173-ban megjelenő *praenestei suburbicarius* címet.⁷⁵ Szuromihoz hasonlóan Körmendi és Szovák is *S. Georgius ad Velum Aureum* titulussal említik Manfrédot.⁷⁶

Visszatérve, a megegyezés szövege ezután tételesen felsorolja azokat a jogokat, amelyről a magyar uralkodó (valamint bizonyos pontoknál a klérus is) elismeri, hogy nem tartozik a jogkörébe:

„1. megerősítjük és mindenkorra fenntartjuk a püspökök letételéről és áthelyezéséről szóló rendelkezést, melyet atyánk Sándor pápának és utódainak engedélyezett, hogy ti. az ő és utódai beleegyezése nélkül nem fog letenni, sem áthelyezni püspököt.

2. Elhagyva elődeinknek a múltban gyakorolt szokását, magunkra és utódainkra nézve mindenkorra szentesítjük, hogy a püspökök elhalálozása után ezentúl egyházi javakba világi

⁷³ Szuromi 2002. 134–136.

⁷⁴ Uo. 128–132.

⁷⁵ Uo. 132.

⁷⁶ Körmendi 2003. 63.; Szovák 1996. 36.

gondnokokat nem helyezünk, hanem csak tisztas egyháziakat, akik nem élvezetükre, hanem életszükségleteikre bizonyos mérsékelt részt kapnak az egyházi jövedelmekből, a többi viszont család nélkül, jóhiszeműen templomok, püspöki és kanonoki házak javítására, özvegyek, szegények és árvák segélyezésére kötelesek fordítani.

3. Mi magunk és utódaink sohasem fogunk az egyházi javakból semmit a magunk hasznára fordítani, hacsak, amitől Isten mentsen, ellenséges haderő nem tör országunkra, vagy más égető szükség ezt nem kívánja, de akkor sem teszünk semmit a püspökök tanácsa nélkül.

4. Hozzáteesszük és mindenkorra megerősítjük magunkra és utódainkra nézve, hogy régi szokásainkról lemondva, ezentúl nem fogjuk a prépostokat és apátokat prépostságuktól, apátságuktól és méltóságuktól megfosztani, hacsak szerencsétlenségükre rájuk nem bizonyítanak kánoni rend szerint valami bűnt, vagy ők maguk nem vallanak be ilyet.

5. Kozmas kalocsai érsek, a megyés és választott püspökök, a királyi prépostok és apátok, elfogadva azt az adományt és szabadságot, melyet Szent Péter és szent Atyánk: Sándor pápa, valamint az apostoli szék legátusa iránti tiszteletből nekik engedélyeztünk, szintén az említett bíbornok kezébe letették azt a rossz és kánonokba ütköző szokásukat, melyet prépostok és más méltóságok beiktatásánál és megfosztásánál és más egyházi javak eltulajdonítása által eddig gyakoroltak.

6. Ezért közös megegyezéssel szabad hozzájárulásunkkal elhatározzuk, és e kiváltságlevelünkkel mindenkorra megerősítjük, prépostoknak vagy apátoknak ne legyen szabad ezentúl a prépostokat prépostságuktól megfosztani, vagy más egyházi személyeket méltóságuktól és egyházi javadalmuktól megfosztani, hacsak kánoni módon rájuk nem bizonyult valami bűn, vagy azt be nem vallották.

Mindezeket úgy tekintse mindenki, mint dicső anyánk: a királyné, az érsekek, püspökök, királyi prépostok, apátok, ispánok, előkelők és más urak tanácsából megállapított és megerősített határozatot.”⁷⁷

Az első pontban István nem tesz mást, mint megerősíti apja lemondását, amely szerint nem tesz le és át püspököket pápai jóváhagyás nélkül. Az 1161. évi konkordátumot a negyedik pontban haladja meg az 1169. évi. Itt már nem csak a püspökök le és áthelyezéséről van szó, hanem a királyi prépostokat és apátokat se lehet önkényesen pozíciójukból elmozdítani. Az ötödik pontból látjuk, hogy nem csak az uralkodó mond le az investitúrajogról, hanem a kalocsai érsek, a püspökök, a királyi prépostok és apátok is lemondtak bárminemű kánonokba ütköző beiktatásról, vagy egyházi javak eltulajdonításától. Szuromi szerint a megállapodás által

⁷⁷ Gálos 1947. 14.

előírtak elfogadása mögött III. Sándor pápa személyének elfogadását kell keresnünk.⁷⁸ Koszta szerint a konkordátum ezen pontja az esztergomi érsek megerősödését jelzi, amely szerint az általa felügyelt egyházak élén a király az ő beleegyezése nélkül nem kezdeményezhet személyi változásokat.⁷⁹ Ez alól csak az nyújthat kivételt, ha valakinek a kánonjog alapján bizonyítják a bűnösségét. Gálos Lukács érsek fegyelmezettségével magyarázta azt, hogy az esztergomi érsek nincs megemlítve az ötödik pontban, mivel álláspontja szerint konkordátum csak a visszaéléseket, a vitás és sérelmes gyakorlatokat akarta orvosolni.⁸⁰

A második pontban III. István elismeri, hogy az egyházi javakba nem ültet világiakat, csak egyháziakat, de a konkordátum ezen pontja ezenfelül korlátozza az egyháziakat is, akik az egyházi jövedelmeket nem élvezetükre, hanem az egyházi intézmények karbantartására, valamint özvegyek, szegények és árvák segítésére kötelesek fordítani. A harmadik pont az egyetlen olyan, amelyben a pápa is engedményt tesz a magyar uralkodónak. Eszerint III. István nem sajátítja ki az egyházi javakat saját céljaira, kivéve, ha az országot ellenséges támadás éri, de akkor is csak a püspökök jóváhagyásával.⁸¹ A harmadik pont mögött egyértelműen az húzódik meg, hogy III. István az 1160-as években hadjáratai költségének a fedezésére kisajátította az egyház jövedelmeit.

Szuromi az 1169. évi konkordátum szövegét vizsgáló kutatókat két csoportra bontotta. Az egyik csoportban a vélemények megoszlanak a konkordátumról, de a konkrét szöveget nem tartják hitelesnek, mivel az kuriális oklevél kiállítására jellemző jellegzetességeket mutat.⁸² Győry teljes mértékben elutasítja mind a szöveg hitelességét, mind a konkordátum létezését. Véleménye szerint III. István nem a pápának, hanem a magyar egyháznak adott kiváltságokat. Győry nézőpontja szerint a magyar uralkodó korlátlan úr a hazai egyház ügyeiben, az 1169. évi konkordátum szövegét ezért is Rómában készült hamisítványnak tekintette. Szerinte a megegyezés legfeljebb szóban jöhetett létre, és ezt a megállapodást a pápa csupán házi használatra szövegeztette meg.⁸³

Györffy véleménye már nem ennyire egyértelmű. 1171-re tette István investitúra jogról való lemondását, a szöveget ő is hamisnak tekintette, azonban nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy egy létező megállapodás utólagos, apokrif írásba foglalásáról van szó.⁸⁴

⁷⁸ Szuromi 2002. 137–138.

⁷⁹ Koszta 2013. 98.

⁸⁰ Gálos 1947. 16.

⁸¹ Gálos is hasonlóan értelmezi a konkordátum harmadik pontját (Gálos 1947. 15.).

⁸² Szuromi 2002. 132–133.

⁸³ Győry 1948. 19–20

⁸⁴ Györffy 1970. 155.

A következő csoportba azok a kutatók sorolhatóak, akik a kuriális stílusjegyekből a hitelességre következtetnek. Ennek alapját Manfréd legátusi tevékenysége képezi, amely szerint az egyezményt maga a legátus fogalmazta meg, ezért találhatóak benne kuriális stílusjegyek. Ennek a nézőpontnak az egyik legismertebb képviselője Holtzmann, aki azon felül, hogy a kuriális jegyeket, mint például a kezdő sorok *bullā maior*-ra mutató stílusát Manfréd legátusnak tulajdonítja, az egyezmény tartalmát tekintve azt konkordátum-jellegűnek tartja.⁸⁵ Gálos egyértelműen az egyezmény hitelessége és konkordátum jellege mellett foglalt állást. Véleménye szerint nem számít, hogy az uralkodó királyi privilégiumról beszél, ugyanis az 1122-es worms-i és az 1156-os beneventói konkordátumok ugyanilyen megjelöléssel bírtak. Azt sem tekintette kifogásolhatónak, hogy a király elsősorban a magyar klérussal szerződött, mivel a konkordátumban a magyar egyházi viszonyokról van szó. Azt a tényt, hogy Róma megőrizte az okmányt, szintén a konkordátum-jelleg igazolásának tekinti. A szövegben az egyház hozzájárulni látszik ahhoz, hogy az uralkodó az ország veszedelembé jutása esetén az egyházi vagyont állami célokra használja fel, ezt tartja a pápa ellenszolgáltatásának azokért a jogokért cserébe, amelyekről III. István lemondott. Gálos kiemeli, hogy a konkordátum hatására a kánoni választás honosodik meg az országban.⁸⁶ Kubinyi András szintén hajlik arra a véleményre, miszerint a pápai legátusnak befolyása volt a konkordátum szövegére, bár Kubinyi szerint az oklevél hitelessége nem teljesen egyértelmű.⁸⁷

Szükséges kitérnünk a zsinat helyére és idejére is, ugyanis szakirodalomban ezt illetően nem alakult ki minden kétséget kizáróan egy egységes vélemény. Szuromi említette Pauler Gyula azon értelmezését, melyben a Péterffy Károlynál található „*Actum in Civitate N.*”-ből az „N” betűt „W”-nek olvasta és Veszprémnek értelmezi, mivel a levél keltének színhelyéről a király Esztergomba sietett. Ezen értelmezés alapján a király először kiegyezett a legátussal a klérus legjelentősebb képviselői előtt, majd ezek után Esztergomba távozott. Ott összehívott egy zsinatot, ahol napirendre került mindaz, amiben a legátussal megállapodtak. A zsinaton részt vett III. István és Manfréd is. Ezen okfejtés alapján Szuromi szerint kétségbe vonható lenne az, hogy a konkordátum a zsinat eredményeként jött volna létre.⁸⁸

Meggyőzőbbnek tartjuk Szuromi saját álláspontját. Eszerint a zsinat és a megállapodás egy folyamatnak a terméke, egyetlen aktussal és ugyanazon a helyen jött létre. A kortárs feljegyzésekre visszanyúló tradíció úgy tartja, hogy ebben az időszakban volt egy zsinat

⁸⁵ Holtzmann 1926. 420.

⁸⁶ Gálos 1947. 15.

⁸⁷ Kubinyi András: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. Levéltári Közlemények 46 (1975) 82.

⁸⁸ Szuromi 2002. 138–139.

Esztergomban, ami a visszas magyar egyházi viszonyokkal foglalkozott. Ezzel kapcsolatban fennmaradt egy oklevél, ami arról tanúskodik, hogy a magyar király Manfréd jelenlétében lemondott azokról a jogosítványokról, amelyek összeegyeztethetetlenek az Egyház önállóságával. Szuromi véleménye szerint valószínűsíthető, hogy a király, a főemberei és a püspökök összegyűltek Manfréd legátus fogadására, aki ismertette, hogy a Szentszék milyen feltételek tiszteletben tartása mellett hajlandó együttműködni a Magyar Királlyal. Ezt mind III. István, mind a magyarországi főpapok elfogadták. Az eseményt egy zsinat kereteibe rendezték, ugyanúgy, mint korábban Könyves Kálmán idején a legfontosabb gregoriánus reformok elfogadásakor, és a megállapodást egy oklevélben rögzítették, amelyet lehetséges, hogy maga a legátus fogalmazott meg.⁸⁹

Az 1169. évi konkordátumnak kiadásokban kétféle változata ismeretes. A két változat alig különbözik egymástól, az egyetlen kiemelkedő különbség közöttük a két változat eltérő dátuma az egyik 1169-re, a másik 1179-re teszi az egyezményt. Ez a kettősség a kétféle kézirati tradíción nyugszik. A legkorábbi kézirati változatot a pápai udvar anyagi ügyeit tartalmazó Cencius kamarástól származó *Liber censuum* oklevélfüggeléke őrizte meg. Ebben a változatban fordul elő az 1179. évi dátum. A másik legkorábbi változat Boso bíboros-prépost III. Sándorról szóló életrajzában maradt fent. Érdekes, hogy a konkordátum szövege az 1177. évi beszámolóban helyezkedik el, melynek semmi kapcsolata sincs a közbetoldott egyezménnyel. Boso ráadásul valamennyi mellékletét szervesen beledolgozta a főszövegbe, kettő kivételével, de a másik szöveg kronológiailag jó helyen van, csupán a történeti háttérrel nem írta meg hozzá a bíboros. Boso változatában az oklevelünk az 1169. évet adja meg a megegyezés időpontjaként.⁹⁰

Érdekes, hogy a konkordátum mindkét változatában *B. dei gratia rex Ungarie* szerepel, ami egyértelműen III. Bélára vonatkozik, mivel a szöveg az uralkodó apját, II. Gézát is említi. Ennek ellenére, ha az oklevél tartalmát vesszük alapul az uralkodó megjelölése helyett, akkor István mellett szól több jelentős tényező is. Az oklevélben szereplő Manfréd követsége 1169-re tehető, továbbá ha 1179-ben kötötték volna meg a konkordátumot, akkor nem Kozmast, hanem Andrást kellett volna kalocsai érsekként említenie. Végül az oklevél említi a király anyjának a szerepét is, ami egyértelmű utalás számunkra, hiszen III. Béla még uralkodása legelején félreállította anyját. Mindezek alapján az oklevél tartalmát figyelembe véve III. István

⁸⁹ Szuromi 2002. 140–141.; Makk kétségbe vonja, hogy az 1169. évi konkordátumot a III. Esztergomi Zsinat készítette elő és Veszprémbe helyezi a megállapodás színterét (Makk, Ferenc: *The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century.* Bp. 1989. 151.).

⁹⁰ Györy 1948. 17–18.

uralkodására kell tennünk az oklevél keletkezését, vagy legalábbis azokat az eseményeket, amelyről beszámol, tehát az 1169-es dátumot fogadhatjuk el hitelesnek.⁹¹

Felmerül bennünk a kérdés, hogy a korábban antigregoriánus politikát folytató uralkodó vajon betartotta-e a konkordátumba foglaltakat. Körmendi okfejtése nyomán tudjuk, hogy 1165-ben vagy 1166-ban kezdett megromlani Lukács érsek és III. István kapcsolata. A történeti kutatás mérvadó vonulata az esztergomi érsek és az uralkodó konfliktusának a kezdetét 1169. évi konkordátum megkötése utáni időkre teszi. Figyelembe véve, hogy Lukács III. Sándor 1179. évi levelének adata szerint megvonta áldását III. Istvántól és Eufrozina anyakirálynétól, elképzelhetőnek tartjuk, hogy az esztergomi érsek a konkordátumba foglaltak be nem tartása miatt sújtotta egyházi átokkal a királyt.⁹²

Összegzés

A leírtak alapján mind az 1161. évi, mind az 1169. évi konkordátumot hitelesnek tekinthetjük. Az 1161. évi megegyezés írásbeliségének hiányában véleményünk szerint szerepe van annak, hogy az 1169. évi megegyezés felülírja és bizonyos jogkörökben túl is lépi az 1161. évit. Lukács szerepéből és az 1169-es megegyezés tartalmából kifolyólag, mivel több pontja is a belső egyházfegyelemre vonatkozik, elképzelhetőnek tartjuk, hogy az egyezmény ténylegesen összekapcsolható a III. Esztergomi Zsinattal.

Véleményünk szerint a magyar uralkodók nem voltak hajlandóak lemondani a Hartvik-féle Szent István-legendában megfogalmazott uralkodói jogokról, így ezek a jogok gyakran okoznak vitát a magyar uralkodók és a pápák között egyházpolitikai kérdésekben. Az 1169. évi konkordátumot azért is tartjuk jelentősnek, mert tételesen felsorolja azokat a jogokat, melyeket a pápák el akarnak vitatni a világi hatalom hatásköréből.

A források, illetve a modern kutatás eredményeire támaszkodva kijelenthetjük, hogy függetlenül attól, hogy a pápák elfogadták-e a Hartvik-féle Szent István legendában megjelenő igényeket az egyes konkordátumok létrejötténél a *regnum* és a *sacerdotium* vitája háttérbe szorult, és az éppen aktuális erőviszonyok befolyásolták a konkordátumban tett engedményeket. Jól mutatja ezt az 1161. évi és az 1169. évi egyezmények tartalma közötti jelentős különbség is.

Azonban leglényegesebbnek azt tartjuk, hogy mind a kortárs források, mind a modern kutatás (Deér József, Ian Stuart Robinson) kiemelik Szicília, Anglia és Magyarország

⁹¹ Uo. 18.; Holtzmann 1926. 418–419.

⁹² Körmendi 2003. 64–65.

pápasággal szembeni különleges helyzetét, és mivel például Szicíliával bizonyosan kötött konkordátumot a Szentszék, mindez erősen alátámasztja az 1161- és 1169. évi magyarországi megegyezések tényleges létezését is.

Bibliográfia

Források:

- 1161-es megegyezésre utaló források: Burchard császári jegyző levele Nicolaus siegburgi apátnak (1161 dec.): H. Sudendorf: Registrum oder merkwürdige Urkunden für die deutsche Geschichte. I-II. 1849–1851 II. 138.; Gerhoch reichersbergi prépost *De investigatione Antichristi* című műve (1163): Albinus Franciscus Gombos: Catalogus fontium historiae Hungaricae. II. Bp. 1937. 1032. (2458. sz.).
- 1169-es megegyezés: Richard Marsina: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I. Bratislaviae 1971. 86-88. (91. sz.). Magyar fordításai: Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301). A magyar nemzet története II. Bp. 1896. [reprint] 314–317; Gálos László: Az első magyar konkordátum. Egyházi Körirat 3 (1947) 14.
- További források: Lukács érsek Eberhard salzburgi érseknek írt missziliise: Gombos II. 1476–1477. – Magyar fordítása: Makkai László – Mezey László: Árpád-kori és Anjou-kori oklevelek. XI-XIV. század. Budapest 1960. 98–100.; John of Salisbury és Becket Tamás III. Sándor pápának írt válaszlevele: Gombos II. 1345, valamint Albinus Franciscus Gombos: Catalogus fontium historiae Hungaricae. III. Bp. 1938. 2204–2205.

Szakirodalom:

- Canning, Joseph: A középkori politikai gondolkodás története 300–1450. Historia philosophiae. Bp. 2002. 124–194.
- Deér, Josef: Der Anspruch der Herrscher des 12. Jahrhunderts auf die apostolische Legation. In: Deér, Josef: Byzanz und das abendländische Herrschertum. Vorträge und Forschungen XXI. Sigmarigen 1977. 439–494.
- Deér József: A pápaság és a normannok. Máriabesenyő-Gödöllő 2010.
- Gálos László: Az első magyar konkordátum. Egyházi Körirat 3 (1947) 12–17.
- Györffy György: Becket Tamás és Magyarország. Filológiai Közlöny 1970. 1–2. sz. 153–158.
- Győry János: Gesta regum – gesta nobilium. Tanulmány Anonymus krónikájáról. Országos Széchényi Könyvtár kiadványai XXIX. Bp. 1948. 7–36.
- Holtzmann, Walther: Papst Alexander III. und Ungarn. Ungarische Jahrbücher 6 (1926) 397–326.

- Kiss, Gergely: Les aspects des activités des légats pontificaux en hongrie aux XIe-XIIIe siècles. *Chronica* (Szeged) 9–10. (2009–2010) 37–53.
- Koszta László: A kalocsai érseki tartomány kialakulása. *Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi* 2. Pécs 2013. 74–103.
- Körmendi Tamás: Az ún. guastallai lemondás. In: Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szerk. Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22. Szeged 2006. 243–244.
- Körmendi Tamás: Lukács. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. Beke Margit. Bp. 2003. 59–72.
- Kubinyi András: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. *Levéltári Közlemények* 46 (1975) 59–121.
- Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896–1196). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2. Szeged 1996. 175–206.
- Makk Ferenc: Megjegyzések II. Géza történetéhez. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 62 (1978) 3–23.
- Makk, Ferenc: The Arpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century. Bp. 1989.
- Robinson, Ian Stuart: The Papacy 1073–1198: continuity and innovation. Cambridge medieval textbooks. Cambridge 1990. [reprint]
- Szovák Kornél: Pápai–magyar kapcsolatok a 12. században. In: Magyarország és a Szentszék 1000 éve. Szerk. Zombori István. Bp. 1996. 21–46.
- Szuromi Szabolcs Anzelm: Az első három Esztergomi zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a 12. században. In: Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéből. Kéziratos kódexek, zsinatok, középkori műfajok. Szerk. Erdő Péter. *Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici...* III. Studia 3. Bp. 2002. 87–142.
- Szuromi, Szabolcs Anzelm: Outlines of the Medieval Concordatary Law between 1122 and 1418. In: Szuromi, Szabolcs Anzelm: Medieval canon law – sources and theory. Budapest 2009. 180–191.
- Thoroczkay Gábor: Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legenda datálásának kérdéséhez. In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvanesztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc. Szeged 2000. 569–591.